

ÉRTEKEZÉSEK
ANYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

V. KÖTET. V. SZÁM. 1876.

EMLÉKBESZÉD

KRIZA JÁNCS

I. T. FELETT.

SZÁSZ KAROLY

R. TAGTÓL.

— Ára 25 kr —

BUDAPEST, 1876.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALÁBAN.

(AZ AKADÉMIA BÉRHÁZÁBAN).

É R T E K E Z É S E K

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. 1867—1869.

- I. Szám. Solon adótörvényéről. Télfy Ivántól. 1867. 14 l. . . . . Ára 10 kr.
- II. Szám. Adalékok az attikai törvkönyvhöz. Télfy Ivántól. 1868. 16 l. . . . . 10 kr.
- III. Szám. A legújabb magyar Szentírásról. Tárkányi J. Bélától. 1868. 30 l. . . . . 20 kr.
- IV. Szám. A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. Szász Károlytól. 1868. 20 l. . . . . 10 kr.
- V. Szám. Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása Toldy Ferencztől. 1868. 15 l. . . . . 10 kr.
- VI. Szám. A keleti török nyelvről. Vámbéry Armintól. 1868. 18 l. . . . . 10 kr.
- VII. Szám. Geleji Katona István főleg mint nyelvész. Imre Sándortól. 1869. 98 l. . . . . 30 kr.
- VIII. Szám. A magyar egyházak azertartásos énekei a XVI. és XVII. században. Bartalus Istvántól. Hangjegyekkel. 1869. 184 l. . . . . 60 kr.
- IX. Szám. Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen szindarabjai 1550—59.—2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. — 3. Baldi Magyar-Olasz Szótárkája 1583-ból. — 4. Báthory István országbíró mint író. — 5. Szezei Molnár Albert 1574—1633). Toldy Ferencztől. 1869. 176 l. . . . . 60 kr.
- X. Szám. A magyar bővített mondat. Brassai Sámuel től. 1870. 46 l. . . . . 20 kr.
- XI. Szám. Jelentés a felső-austriai kolostoroknak Magyarországot illető kézirat- és nyomtatványairól. Bartalus Istvántól. 1870. 43 l. . . . . 20 kr.

Második kötet. 1869—1872.

- I. Szám. A Konstantinápolyból legújabbban érkezett négy Corvin-codexről. Mátray Gábor l. tagtól. 1870. 16 l. . . . . 10 kr.
- II. Szám. A tragikai felfogásról. Székfoglaló. Szász Károly r. tagtól. 1870. 32 l. . . . . 20 kr.
- III. Szám. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. Jannovics Gy. l. tagtól. 1870. 43 l. . . . . 20 kr.
- IV. Szám. Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. Finaly Herik l. tagtól. 1870. 47 l. . . . . 20 kr.
- V. Szám. Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. Télfy Iván lev. tagtól. 1870. 23 l. . . . . 20 kr.
- VI. Szám. Q. Horatius satirái (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. Zichy Antal l. tagtól. 1871. 33 l. . . . . 20 kr.
- VII. Szám. Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista. II. Margit kir. hercegnő, mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szótárkája 1582-ből. Második közlés IV. Egy XVI. századbeli növénytani névtár XVII. és XVIII. századbeli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszme Magyarországon Besenyei előtt) Toldy Ferencz r. tagtól. 1871. 124 l. Ára 40 kr.

EMLÉKBESZÉD

KRIZA JÁNOS I. T. FELETT.

SZÁSZ KÁROLY

R. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1876.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALÁBAN.

Az Akadémia bérházában.

Budapest, 1876. Nyomatott Az Athenaeum könyvnyomdájában.

EMLÉKBESZÉD

KRIZA JÁNOS

L. T. FELETT.

(Tartatott a m. t. Akadémia 1875. dec. 20-án tartott ülésén.)

Akadémiánk egy régi és nagy érdemű tagjának, nyelvtudományi és költői irodalmunk egy kitünő munkásának emlékezetét megújítani: tétetett kötelességemmé.

De van-e szüksége arra, hogy emléke megújittassék, annak, a ki váratlanul, munkássága közepette ragadtatván ki az élők sorából, mélyen érzett hézagot hagyott maga után, a kitől be nem végzett munkájának befejezését minden órán vártuk, a kinek gazdag hagyatékából a lapok folyvást közlenek becses adalékokat s a kinek fóműve, bár fájdalom az ő rendező és simító kezének hijával, épen itt, az Akadémiától várja a kiadást mely, bármi' gondos és szeretetteljes kéz nyújtandja is, elevenen fogja éreztetni velünk hogy nem ő nyújtja, hanem már csak sírjára leteendő koszorúként fog előttünk megjelenni?

K r i z a J á n o s-ról szólok, kit a halál a folyó év márcziusának 26-án épen akkor ragadott el soraink közül, midőn az Akadémiában már elhatározott, hogy Vadrózsái második kötete, a székely népköltészet és népnyelv e gazdag forrásgyűjteménye kiadassék; s midőn régibb, de ma is becses saját költeményeinek összegyűjtése s kiadása iránt a Kisfaludy-Társaságban indítvány tétetett s felszólíttatása erre elhatározott.

A szerény férfiú, ki a kitüntetések sohasem kereste s midőn azok őt fölkeresték, akkor is félrevonulni igyekezett

M. T. Akad. Érték. A Nyelv- és Széptud. köréből. 1875.

1*

előlk, kit barátainak kellett nógatni arra is hogy a nyilvánosság elébe lépjen s ki az irói hírnév koszorúit és a polgári s társadalmi megtiszteltetések jeleit mindig lehajtott fővel fogadta — ha ki nem térthetett előlk: most sirja néma ajkával parancsolólag követeli tőlünk hogy mondjuk ki hangosan, mit élve nem szeretett hallani, közhasznu munkássága sikereinek és nemes lelke erényeinek megérdemelt dicséretét.

Mig annyian, kezdők s a kik örökre kezdők maradnak, mohón kürtölik, vagy kürtöltetik nevüket s ha valamit írtak vagy tettek, vagy a mit ők »valaminek« vélnek, — addig ő homályba rejtezett, nevét munkái nagy részénél elhallgatta vagy álnevek alá rejtette s most barátaí segélyével kell kikeresnünk a mire csak belső bélyegét nyomta lelkének, szívének; s élete, jelleme, áldásos munkálkodása nyomai után magán leveleiben vagy barátaí följegyzéseiben kell, nagy gonddal és tapogatózva, utánkeresgelnünk.*)

Azért nem is egyedül — sőt nem is főkép — a nyilvánosság előtt álló aktákból, bár reá nézve azok is mindenestől megtisztelőlk, hanem nagy részt eddig homályban maradt följegyzésekből akarom az iró s különösen az ember jellemképét tehetségem szerint összeállítani s ha a koszorú, melyet itt képe körül fonok, érdemeihez nem lesz méltó (a mi csak tehetségemen múlik) de méltó lesz legalább igénytelenségéhez s egy igaz tisztelőjének bár egyszerű, de őszinte méltánylatát fogja jelképezni.

S a kik ismerték a férfiút, ki egy számra kicsiny, anyagilag szegény, de sok szellemi s erkölcsi erővel bíró felekezeti főpapi székében is megtartá az egykori székely ifju igénytelen természetességét, komoly nyájasságát s zamatos és kedélyes humorát; a kik tudják hogy egyszerű papi és tanári helyzetében, nagyobb családdal mint jövedelemmel áldva meg,

---

*) E részben különös köszönettel kell itt is megemlékeznem, az elhúnyt családja tagjain kívül, Jakab Elek akad. tagtársunkról ki az elhúnyt irodalmi dolgozataí felkeresésében becses utasításokkal járt kezemre; továbbá Kiss Mihály és Péterfi Sándor unitárius esperes, Buzogány Áron min. titkár és Koncz György urakról, kik nagy becsű magánleveleket adtak rendelkezésemre.

tollával és tanítással pótolgatta csekély jövedelmét, de azért sem méltóságát, sem vidám kedvét soha el nem vesztette; a kik tanúi voltak hivatalában ernyedetlen buzgalmának, családi körében példaadó munkásságának, s szeretetteljes lelkületének, a társaságban szerény s még is eleven modorának: azok egyező ítéllettel azt vallják felőle, hogy egyaránt tiszteletre és szeretetre méltó volt.

Kriza nem tartozott azok közé, kiknek midőn közéleti munkásságát kell festenünk, magán életükre s jellemükre jobb leplet borítani; ép oly kevésbé mint azok közé, a kiktől nem tartanak emlékbeszédet, mert nincs mit mondani róluk egyebet, mint hogy jámbor, becsületes emberek voltak. Benne az ember és az író, a hazafi és az egyházfő oly harmoniában olvadt össze, hogy alakjának bármelyik oldalán egyenlő örömmel múlat az emlékezés s nem igyekszik egyiket a másiktól elválasztani, hogy egyiknek fényével fedtesse a másiknak foltjait. Ő egész ember volt s irodalmi dolgozataiban mint hivatalos és magán levelezéseiben s mint társalgásában és beszélgetéseiben, mindenütt az egész ember nyilatkozott teljes szeretetreméltóságával.

Születése, neveltetése, gyermek s ifjúkorának egész környezete és minden körülményei összehatottak arra, hogy ilyené legyen.

Hiszen az ember, ha egyénisége alapjául elfogadjuk is természetadta tehetségeit: másodszor körülményei s életviszonyai szülöttje; testére, lelkére nézve még teljesebben azoké, mint a természeté, az anyaméhé.

Kriza, Torockkőről, a Székelykő aljáról Háromszék Erdővidékére származott székely unitarius papi család sarja volt. A viszonyokkal ismerős, itt minden szóban sokkal több jelentőséget talál, mint a mennyit a nem ismerősnek a puszta szavak kifejezhetnek. A székely szó talán az idegen fülét is megüti. A Csaba utódai, kiknek egy része, az Attila birodalmának romlása után a keleti határhegyek közé vette be magát, más része pedig, nemzedékeken át, öltőről öltőre, a távol barnuló sir besüppedt rögei alól kikikelt s az ég fennfehérlő tejútján, a Hadak után, itthon maradt rokonai segít-

ségére jött a veszedelem és nyomatás idején, hogy fentartani segítsen veszendő nemzetiségét; e faj, mely mikor a mondák világa összeomlott s a Hadak útja nem hozott többé segílyt a siron túlról, akkor maga erején is fentartotta magát s megővta hagyományait; mely századokon keresztül áldozott és torozott Rhabonbánjai vezérlete alatt s megőrizte a karja vérével töltött székely áldozó serleget, mely Budvárban és Bálványoson és a Rika-hegység barlangjaiban ősi isteneit tisztelte még, mikor körül a keresztyénség, de idegen zászlók alatt és idegen nyelven, mindent meghódított; ez életerős, szívós faj, mely a vajdák alatt mindig kiállt a sikra ősi küszöbe védelmében, mely a gúnyjául állított Székely-támad és Székely-bánja várait, — csak felkerekedett egy éjszaka s úgy széthordta, hogy kő nem maradt kövön; mely Mádéfalván kiállotta s egyikét nemzedék alatt tökéletesen kiheverte a siculicidiumot; melyet Bem a világ első katonájának ismert s Petőfi akként énekelt meg mint a kiknek nem szükség mondaní, hogy »Előre székelyek!« mely egy bottal ment a Rákóczi táborába, hiszen puskát hoz az ellenség, majd elveszi tőle, s ágyu nélkül kergette meg Heydtét s truczczára ágyút is öntött műismeretek nélkül; — ez a faj szülte Krizát is. Nem katonának szülte, mert a székely — ennyi dicsőség daczára — csak szükségből vagy épen kényszerűségből katona. A székely tulajdonkép a béke munkáira termett faj. Parányi mivelhető földjén, — mert a hol a magyar alföldön egy vagy két város fekszik, neki száz faluja van annyi területen — s annak is nagyobb része havas, a kevés szántón, melyből egy gazdának csak egy pántlika jut s az is a hány fia van annyi felé hasogatódik mindig keskenyebbre, a székely még is élhető állapotban van, mert jó gazda. Földje egy kis zugát asszonyának adja át, a ki azon kendert növeszt, maga nyóvi, áztatja, tilolja, héheli, fonja meg, motollálja, veti osztovátára szövi meg, szabja ki s varrja belőle maga, férje, gyermekei fehérneműjét. A férfi nép, a kis fiutól kezdve, a marha után van, a havasi legelőn, az esztinán, a vásáron; mert marhával kereskedni Bákótól Brassóig, s Jassytól Kolozsvárig jár a székely. Szintúgy kereskedik a deszkával és a zsendellel, a fenyőhéjba tömött kászaturóval, a kézdivásárhelyi székely-

pogácsával, a borszéki és előpataki borvizzel, s mindennel a mit csak pénzfoghatónak lát. A mellett iparos is; s annyi ügyes, fűrő-faragó embert sehol sem lehet látni, mint a székelyek közt, Zágontól a Székelykőig, s Csiktól a brassóvidéki csángókig mindenütt. E faj roppant életrealóságának a titka szellemi sajátságaiban van; nem annyira nagy elméjü, mint elmés, a kis dolgokat kizsákmányolni tudó; furfangos, a kit nem egyhamar csal meg valaki, ha csak ő túl nem jár annak az eszén — de ismét elmésen inkább mint gonoszúl; mert még furfangjában is van valami csudálatos jóhiszeműség, a melyre úgy nem lehet neheztelni mint a francia paraszt bonhomijára. És a mi legfőbb, tanulékony s tanulni szerető. Írástudó volt mindig, legalább az írás legegyszerűbb nemében a rovásírásban, melyet a múlt század közepéig megtartott. Köznépében sem találni iskolázatlant, és sehol sincs oly kedvező aránya a falusi elemi iskolán túl még a középtanodát is igénybe vevő tanulóknak. Míg a magyar alföld számos városában, a helyben levő gymnasiumot alig egy százaléka látogatja az elemi iskolát végzetteknek: a székely fiu, már kilencztiz éves korában, kis vászon zacskóba kötött batyujával, százként vándorolt ki Enyedre, hol a Bethlen Gábor czipóján s a tudományok emlőjén egyenlő kedvvel rágicsált, nem is említve hogy az udvarhelyi és marosvásárhelyi collegiumokat, a csiksomlyói, kantai és keresztúri gymnasiumokat is megnépesítette, sőt Tordára s Toroczkóra is jutott belőlök, az unitáriusok kis gymnasiumaiba.

Ilyen nép lakik, Attila óta, vagyis másfél ezer év óta, a magyar birodalom keleti határbérczei között. A Hargitán belül, a többnyire hóval fedett fennsík s a gyergyói fenyvesek örök zúgása, hol a Maros, Olt, Küküllő eredő patakjai természetes vizesésekben, fűrészmalomok kerekein zakatolnak, havasi pinty fütyörész és az alpok flórája diszlik, hol még száz évvel ezelőtt látták az utolsó bölényt; Udvarhely és Marosszék hepehupás tájain, hol már a borág is megérelleli jó esztendőben édes bogyóját, s Háromszék sima lapályán, melyen az észak, kelet és dél felől könyökbe hajtott kar gyanánt ölelő bérczekből a N e m e r e vad szele süvölt át néha nyár derekán is; s végre Erdővidék szelid hajlásu

dombjai közt, melyek a Rika hegységbe emelkednek: a Maros ezüstös, az Olt zöld és a Fekete-Ügy setétes vizeinek erdős és virágos partján él a Székelység zöme, melytől távol esve a Kis-Aranyosszék s a tőle fajeredetre egészen különböző de szintoly sajátságos szomszéd toroczkói nép, a magyar és oláh elemek közt is megőrizte eredetiségét.

Kriza, mondtam, Toroczkóról Háromszék fiu-székébe Miklósvárszékre, az úgynevezett Erdővidékre beszármazott székely család sarja volt. Nagyszülői Toroczkón laktak; apja János nagyajtai unitárius lelkész volt. Pappfiúnak születvén, egy katonafiu szájába kell adnia a nótát, midőn szülőföldjéről oly édes búsan zengi egy szép dalában:

»Erdővidék az én hazám,
Katonának szült az anyám;
Zöld erdő zúgásán,
Vadgalamb szólásán
Nevelt fel jó apám.«

A papi ház, a katonakötelezettségen kívül, valóban csak olyan volt, mint a közszekely, gyalog vagy lőfő-gazda háztája. Egy kis földbirtok (vagy papi illetőség) a mit meg kellett művelni, egy kis virágos és méhes kert az udvar mellett, deszka- s lécz-tornác, a hol a tiszteletes úr délutáni pipáját kiszította, — még akkoriban újságot nem olvastak — s a tiszteletes asszony — az őszékely családból származott, tüzről pattant, vidám kedélyű s eleven tréfás és dalos Bencze Borbála asszony — a konyhát látta el, vagy takarodáskor a kaláka s o k a t elhelyezte. Ugy hogy kevés változtatással magára is illik a nóta további része:

»Mihent zekés gyerek lettem
S a kabalát megülhettem
Mentem a szántóba« —

— — —

»Holnap indul a legénység
Komandóba, — nincsen mentség!
Zöld erdő zúgását,
Vadgalamb szólását

Majd meghallom esmét!«

Csakhogy a kis Jankónak nem komandóba, hanem a kolégyomba kellett indulni, nem a katonákkal, hanem a többi, kisebb nagyobb deákokkal.

Irni olvasni, egy kevés számvetést, s egy néhány nótát otthon, részint az apai háznál, részint az akkori viszonyokhoz képest igen jó helybeli iskolában megtanulván, — feljebb kellett mennie. Hogy otthontól távol mégis otthon legyen, nagyapja házához adták Toroczkóra, a hol az unitáriusoknak akkor is meg volt a kis algymnasiumocskájok, vagy legalább olyasminnek a szikje, a mit jellemzőleg p a r t i c u l á n a k neveztek.

Furesa kis intézetek voltak ezek a particulák. Egy tanító, vagy tanár volt bennök, a ki úgy szólván minden tanítvány nyál egyenként bajmolódott, mert az osztályok rendesen elkülönítve sem voltak. Azt sem lehetett megmondani: mikor végez bennök valaki s mehet felsőbb akadémiákra. Ha volt tanítvány — a minthogy néha bajuszos legények is voltak — még a negyedik, ötödik latin iskolát is végeztette velök a tanár; de tulajdonképen két latin osztályra voltak számítva. A vidéki szegény fiuk a templom és iskola körül tisztogatást s egyéb szolgálatot végeztek s ezért részesültek a tartás jótéményében. A kis Kriza azonban atyja szülői házánál levén, mind az apa meg volt kimélve a nagyobb költekezéstől, a mire alig is telt volna a mérsékelt papi jövedelemből, mind a fiu a szolgálattételtől s annál több ideje jutott a tanulásra.

Kilencz éves korában került Toroczkóra, a kegyes, jószívűségéről, munkásságáról, tisztaságáról és eredeti sajátosságáról nevezetes bányász nép közé; s öt évet töltött itt, a Székelykő aljában, mely határbérczül áll Tordamegye és Aranyosszék között s a toroczkói völgyben a régi vár romjaira büszkén tekint alá.

A fiú tizennégy éves korára végkép kimerített mindent a mit a toroczkói particulában tanulni lehetett s nagyobb iskolába, az Udvarhelyszéken levő keresztúri gymnasiumba ment át. De hogy serdülőkori benyomásait mennyire megőrizte, s a toroczkói völgy, a romvár és a Székelykő bércei alatt hitben és munkában élő jó s vendégszerető nép mily elevenen maradtak lelkében, egy későbbi költeménye tanusítja, melyet férfikorában e helyen tett látogatása után írt.

»A sziklabércz alatt szegény telep
Fából raká parányi házeit ;

De hitben dús : e' g y házra halmozá
Isten házára, drágaságait.

»Hűség, jámborság, vendégszeretet
— Könyvből tanult erények városon —
Családi tűz körül, mint hajdan — itt
Ü'nek ma is mosolygva, nyájason.«

S megválni fáj a tájtól, a szabadság lehelletétől —

»Kinzó gyönyörben folynak perczeim
Ez édenből szakasztott táj ölen :
Már hallom a Kherúb tiltó szavát
S könyüm foly édenem határkövén.«

De a mi az őseredeti jelleget illeti, a részben mit sem vesztett hogy Toroczkót Sz. Keresztúrral cserélte föl. Ez az Sz. azt is teheti, hogy Székely, azt is hogy Szitás-Keresztúr, mert a székely iparágak egyike, a szítakötés régi virágzó mesterségök a keresztúriaknak. Keresztúr város volna, hetivásáraitól; de faházai, egészen székely nemzeti stylben épülve, mindenütt zöld gyümölcskertekkel s füves udvarokkal körítve, inkább egy nagyobbacska falu képét adják neki. Régen az iskolákkal nem keresték a nagy városokat és központokat. Az élet s társadalom még akkor nem nyújtván annyi módot az értelem és jellemképzésre, őseink jámbor együgyűségökben azt hitték, hogy az iskola arra való, hogy benne, falai közt tanuljanak az ifjak, minél nagyobb csöndességben s minél kevesebb alkalmmal a szórakozásra. Igazuk volt-e vagy nem, én nem vitatom, de annyi igaz, hogy Krizának nem vált kárára, hogy a Toroczkón töltött öt év után négy évet töltött Keresztúron, a hol a tanítási ügyessége s fegyelmi szigora által híressé vált Koronka József igazgató tanár vezetése alatt nemcsak a latin nyelvben és irodalomban tett nagy előmenetelt, hanem a magyar irályban is s buzdításokat nyert első irói kísérleteire. A keresztúri iskola, melynek növendékei kizárólag székelyek voltak s az udvarhely-, maros-, és háromszéki unitáriusság leginkább itt csoportosult, elég módot nyújtott Krizának a székely természet, észjárás, szokások és népnyelv tanulmányozására, a különböző vidékek szerint; mert tudnunk kell, hogy e szorosan egy eredetű népfaj, az egyes székekben, melyek közt magas hegygerinczek vízválasztói állanak, egymástól sokban eltérő irányokban fejlődött s más meg más

sajátságokat vett föl, viseletében szokásaiban és nyelvében egyaránt. Kriza rendkívüli fogékonysággal birt minden ilyesajátság iránt. A »Vadrózsák« végén álló s szerényen »Néhány szó«-nak nevezett nyelvészeti értekezése a két fő nyelvjárás éles megkülönböztetéseit adja; de hogy a kisebb jelentőségű különösségek is mennyire érdekelték, arra egy adatot hozok fel, melyen önök talán mosolyogni fognak. Huszonnégy évvel azután hogy a keresztúri iskolát elhagyta, egy unitarius lelkész-társának egyházi beszédei kiadásában fáradozott s nemcsak kiadót szerzett azoknak, hanem maga egyengette a kéziratot sajtó alá s vitte a nyomdai revisiót. Fáradozásáért a szerző némi osztalékot ajánlt neki a nagyon szerény írói honorariumból; mondanom sem kell, hogy Kriza, kire egy pár forint is ugyan ráfért volna, visszaútasította a még szegényebb társával való osztozkodást — s midőn ez ismét csak fáradozása megjutalmazásáról beszélt leveleiben, Kriza, hogy valamit láttassék elfogadni tőle, im ezt írta a Keresztúrtól nem messze lakónak: *)

»Keresztúri deák koromban volt egy rovátkos veres szilvafa pálczám, milyeneket Keresztúron szoktak az emberek csinálni és viselni. Ha egy ilyen pálczára könnyű szerrel szert tehetni, minden baj és költség nélkül, azzal annyira ki lennék elégtve, hogy Szent Dáviddal elénekelném: »Vesszöd és botod megvigasztal engem.«

Tizennyolcz éves volt Kriza, midőn Keresztúron a gymnasiumi tanulmányokat végezve, 1829-ben az unitariusok egyetlen főiskolájába Kolozsvárra ment a bölcsészeti s majd a theologiai tanfolyamra. Megállapodott ifju volt már, szellemileg s jellemileg érett. Egyszerű s puritán hajlamai megóvták az ifjuság szokott tévedéseitől, a népies benyomásokból táplálkozó költői kedélye pedig a koravén pedánsok ridegségétől. Gyermek volt szive ártatlanságára, férfi törekvései komolyságára nézve. Tanulmányai, melyeknek egész szorgalommal feküdt neki, nem törülhették le kedélyéről a költőiség himporát, melyet bércei szabad s illatos legéből

---

*) Kr. levele Péterfi Sándor lévizi unitar. lelkészhez, 1853. márczius 18-káról.

hozott a város kofalai közé. De Kolozsvár, főváros bár, egyszerű magyaros társaséletével nem is igen béklyózta a természetes hajlamokat. A reformatus és unitarius ifjuság jól érezhette magát e körben, hol a lelkészek és tanárok a közéletben tekintélyekül voltak elismerve s központjai lehettek nemcsak a kollegiumi, hanem általában a szellemi életnek is. Az akkoriban — a harminczas évek elején — Erdélyben feléledt szabadabb politikai élet egyik gyűpontjául a protestáns consistoriumok szolgáltak s az irodalmat is, akkor és még soká, egészen a forradalomig, a főiskolák tanárai s részben, ifjusága, képviselték.

A Szilágyi Kliója, s később conservatív irányu Mult és Jelene s Hon és Külföldje, a Méhes Erdélyi Híradója s Nemzeti Társalkodója, a Brassai Vasárnapi Ujsága — az időszaki irodalmat egészen ezek kezében összpontosították. Az 1834-ki országgyűlésnek, a királyi táblai gyakornokok és a követek irtokai mellett, a két kollegium hallgatói voltak az országgyűlési ifjusága. Erre az ifjuságra bátran támaszkodhatott Wesselényi, merész — bár egészen törvényes — izgatásaival.

Az unitárius kollegiumban az ifjuság közt a legélelnebb szellemi élet s törekvés lüktetett; és Kriza, szelleme eleven-ségénél s tanulmányai több oldalúságánál fogva, annak középpontjává vált. 1833-ban bevégezvén a theológiát, bár papnak szánta magát, akkori szokás szerint még a jogra is átlépett, hogy két év alatt azt is végezze. Iskolai tanulmányai mellett a modern nyelveket is tanulta, németet, francziát, angolt, hogy irodalmaikkal megismerkedjék s kivált költőikből táplálékot szivjon a szép és igaz után szomjazó szelleme. Az ifjuság jobbjai Olvasó Társaság név alatt önképző kört alakítottak, melynek Kriza, mint joghallgató már, lett első könyvtárnoka s a járatott hírlapok rendes előadója. Szépirodalmi dolgozataik kölcsönös bírálatban részesültek. Hiszen az irodalmi munkásság mintegy hagyomány volt az unitáriusok maroknyi népénél, mely csak szellemi kitünőség által remélhetett súlyra tenni szert. Aranyosrákosi Székely Sándor unitárius paptanár s később püspök volt az első, ki — még Horváth Endre, Vörösmarty és Czuczor előtt, a nemzeti époszban, bár klasszikai formában, de mondai alapon az első kísérletet tette

A Székelyek Erdélyben című époszával. S Bölöni Farkas Sándor Északamerikai utazásával nemcsak az Akadémia nagy jutalmát, hanem az egész nemzet tiszteletét is elnyerte, mely a szabad eszmék és intézmények ép oly bátor mint higgadt hirdetőjét ismerte föl benne. A kolosvári unitárius ifjak előtt nyomok voltak, melyeken indulhattak; önképző körükből, a szerény Olvasó Társaságból, mely a jobb dolgozatokat irott heti lapba vette föl előbb Viola, azután Remény cím alatt, több — az irodalom s közélet más ágai-ban később is jeleskedő tag mellett és fölött, két valódi számot tevő költői tehetség vált ki: Kriza és Szentiványi Mihály. Mellettök K. Nagy Eleket, Jakab Eleket és Hajós Jánost, a két Kőváryt, Veres Józsefet, Gálffy Sándort, Kovácsy Antalt, Berde Áront elég említeni, hogy a főiskolai szellem s a kör jótékony hatását jelezzük. Az Olvasó-társaság csak 1839-ben lépett a nagy közönség elé, az első Reménnyel, de az abban levő dolgozatok legnagyobb része ez időből származik, mikor Kriza és Szentiványi még az iskolában voltak s az ifjuság vezérei és lelke valának. A korán elhunyt Szentiványi Mihály, néhány szép dalon s kivált sikerült népdalon kívül, a vig elbeszélő nemben tünt ki, Kisfaludy Károly, Fáy András és Kovács Pál nyomdokain, de egészen saját, egyéni intuitióval. Krizát sokoldalúsága mellett, mindenik nemben a melyben dolgozott, az elsőség illeti meg társai között. Neki az elsőség e koszorúját, az első Remény megjelenésekor mindjárt s habozás nélkül oda ítélte Toldy az Athenaeum Figyelmezőjében. Az első Reményt még kettő követte, 1840-ben és 1841-ben, már Szentiványi Mihály szerkesztése alatt, körébe vonva az ifjuságon kívül is, az erdélyi szépirodalom valamennyi jobb erejét. De Kriza az elsőséget folyvást s határozottan megtartja ezekben is. Nagyszámu epigrammjait él és magyarság jellemzi, bár a forma elegantiájában, kitünőbb epigramm-íróinkkal, Kazinczyval és Vörösmartyval nem versenyezhet. Műfordításai, mint a Fiu, Hugo V. Orientales-jai-ból s különösen a Burns-ból rendkívüli szerencsével Székelyleányá átdolgozott Arató leány:

»Oh nézd a székely lányt amott,
Kalászmezőben egyedül — «

valamint szép-próza fordításai is, a fordítások megszokottabb betegségében, az idegenszerűségben egyáltalában nem szenvednek, oly magyarosak mintha eredetiek volnának. Ódái, még a hazafias s politikai színezetűek is, mint pl. a Székelykő alatt című, melyből imént idéztem egy pár szakaszt, kerülnek a hazafias frázisokat s bensőséggel és közvetlen érzéssel igyekeznek hatni s hatnak is rendszeren. A vénekörtefa című ódája a gyermekkori emlékek egyik legszebb rajza azok közül, melyekkel minden irodalomban s majdnem minden költőnél találkozunk. Dalait, a bensőség és közvetlenség mellett könnyű és játszi kedély jellemzi, mely nem igen csap át a szenvedély tüzeire hangjaiba, de meleg és igaz; olykor elégiai befejezésre megy ki, mint híres dala, a Fiu:

»Üzd a szép viráglepét,
Gyöngé kis fiu!
Lépteid' nem űzi még
Sólyomként a bú.«

vagy a Hazatérő katoná, mely az Uhland hangjára emlékeztet, de azért sokkal magyarabb mint abban az időben a német lyra hatása alatt álló dalköltőinké, még a jobbaké is. De a miben a Kriza költészete a legerősebb s leghatározottabban viseli magán a valódi tehetség bélyegét: népdala i. Ő a népköltészet forrásaiból merítette tulajdonkép egész költészetét. Anyjától, gyermek-pajtásaitól, a fonó és arató leányoktól, majd a székelység különböző vidékeiről származott tanuló társaitól hallotta azokat a friss keletű vagy századok óta élve élő dalokat, melyeknek később oly szerencsés s oly nagyérdemű gyűjtőjeül volt rendeltetve, de a melyek már sokkal korábban táplálóivá váltak költői szellemének. Játéka i s tanulása közben folyvást fülében zsongottak azok a hangok, szóban és dallamban, melyeket még akkor lenézett s a költészetben a polgárjogot megtagadta tőlök az irodalom. Kisfaludy Károly s Vörösmarty, majd utánok Czuczor, a műköltészet mellett, szerencséjével üzték ugyan a népdal s románcz-költést is, de nem alapították arra költészetök rendszerét mint később Petőfi és Arany, s népdalaik sem követték szorosán a magyar rhythmust, melyet Petőfi — hasonlíthatatlanul érzékével s Arany elméletileg is, egy új költői iskola

alapjává vala teendő. Amazoknál a népdalban is a műköltővel találkozunk, hangban úgy mint a dalszerkezetben. Annál meglepőbb volt, a kolosvári unitárius diákok Zsebkönyvében egyszerre egy egész csoport fiatal költővel találkozni, a kik, úgy látszék, a székely bérczek és völgyek népköltészetét a maga tiszta eredetiségében, minden mesterséges pipere nélkül hozták be az irodalomba, úgy a mint a mezei vadvirágot, tövestől kivéve, egyenesen ülteti át kertjébe a falusi leányka, a kertézmesterség nemesítő fogásai nélkül. Egész csoport fiatal költő — mondám, mert azt a közönség nem tudta, hogy Firtosalyi Gergő ismét csak Szentiványi Mihály, s hogy az Aranyosi, Ajtavári, Istvánfi, Szendefi, Tündefi, Taraczki T. Iván és Vadormi nevek alatt ismét csak Kriza rejtezik, ki túlnyomó munkásságát s bő termékenységét szerényen ez álnevekkel leplezte. A két fiatal költő, kisebb költői tehetségű, de dicséretes igyekezetű társaikkal együtt, egész phalanxnak látszék, mely csatarendbe sorakozva, elütő hangot adott a szónokias s olykor dagályos politikai költészet hangzatos csataénekeiben, melyben csak az érzés volt tiszta magyar, de a szó idegen dallamok ütemeire lejtett, míg ezek, ha kevesebb művészettel is, de teljes öntudattal mozogtak a népdal cifrártlan de lelkes és tiszta zenéjére; s az akkori aristokratikus magyar alkotmányhoz képest túlnyomólag aristokratikus színezetű szabadelvűség harsonái közepette, jól — bár meglepően hangzott — ez az egészen demokratikus színezetű hang, melyből a nemzetiség mellett annyira kiérzett a népiesség. Toldynak valóban oka volt lelkesedni e kezdemény láttára s e felkiáltással végezni be ismertetését (a Berzsenyi epigrammájából Wesselényire):

»Erdély, mennyköveid forrnak benn, esküszöm: áldozz!«

S a Kriza nevére és tehetségére rá volt ütve az akkor legfőbb irodalmi arcópág hitelesítő pecsétje. Az Athenaeum szívesen fogadott tőle költeményeket, — ott jelent még a többi közt a *H a z a t é r ö k a t o n a* című szép románca. Sőt az Akadémia is sietett elismerését nyilvánítani iránta s már 1841-ben lev. tagjául választotta.

Mily szépen indult, mennyi reményekkel kecsegtető költői pálya! Kétségkívül a legszebbek egyikévé fejlődendő,

ha az élet s nyomasztó körülményei szabadon fejlődni engedik. Mert hogy Kriza ekkép ifju korában egészen kimerítette volna költői erét: szó sincs róla. A ki kedélye ifjúságát s költőiségét hervadatlanul tartja meg hatvan éves korán túl, a kinek szava, lelke, egész egyénisége, az elmésség friss szellejét, a kedély üde rózsáit, s a szeretet jótékony melegét tükrözi vissza az élet küzdelmei s annyi gond és annyi csalódás közepette is: arról, ha bizonyos jelek nem mutatnák is, bizvást feltehetjük hogy költő maradt s tudna írni költőileg ha akarna. De mutatják. Amaz első korszak után, ritkán ugyan, de olykor mégis irt s oly költőileg mint bármikor. A Gáspár és Kovácsi-féle Olvasó könyvben Rückert egy pár gyermekmeséjét adta, szerencsés átdolgozásban, a gyermeki kedély egész naivságával s a mellett a legfinomabb költészettel. A Jakab Elek által 1856-ra kiadott Mezci Naptárban egy sikerült satirájával találkozunk: *L o v á t k e r e s i , r a j t a ü l* czim alatt, melyben a magyar ember gyakorlatiatlan kapkodását, hebehurgyaságát, tétlen elbizakodottságát, a maga szelid humorával ostorozza, keserűség s gyűlölet nélkül, Horác módorában inkább mint a Juvenáléban. A Deák Farkas és b. Bánffy Dezső által kiadott kolosvári Albumban, ismét egy pár dala áll, egy régi álneve alatt, s lehet hogy a régiek közül előkeresve. De az unitarizmus háromezredes ünnepén egy felséges szárnyalásu templomi énekkel lép föl, mely legszebb himnuszainkhoz csatlakozik. S összes költeményei között, melyeket a közönség, reméljük nem sokára veendő a Kisfaludy Társaság kezéből, néhány még sehol meg nem jelent szép költeménynek fogunk örvendhetni. Kevés nyom, de elég arra, hogy a költőnek mind végig — ha nem is gazdagon, de tisztán megmaradt költői erére következtethessünk.

Mi az oka mégis, hogy a Remény három évi folyamával oly szépen, oly sokat ígérőleg megnyílt költői pálya egyszerre, mintha csak ketté vágták volna, úgy bezárult? A sajnos jelenség okát, *r é s z b e n*, kétségkívül Kriza saját egyéniségében is feltalálhatjuk. Egyfelől tulszerénységében, melyet az alkotás dicsősége utáni vágy kevesbbé ingerelt mint ohajtandó — s mint oly tehetség mellett talán kötelesség is lett volna. Ő innen túl megelégedett a gyűjtő szerényebb dicsősé-

gével, hogy a világ elébe tárhassa ama kincsforrást, melyből ő is ihletet merített, szeretett székely népének költészetforrását, melyet előtte nem ismert a világ s mely mint kopárnak hitt bércezből egyszerre, egy Mózesvessző csapására kibuzgó erős vizsugár, bámulatba ejtett mindnyájunkat. De az egyéni becsvágy e sajnós hiányához, valljuk meg, némi restség is járult, melyet kezdettől fogva barátainak kellett nógatni, ösztökélni, míg nagy sokára s lassan a productióra birhatták. Azok a szerkesztők, kiknek kiadásaiban a Kriza nevével, nagy időközökben ismét találkozunk, megmondhatnák, mennyi kérés, mennyi utánjárás, mennyi szelid korholgatás kellett, míg végre kézbe vétethették vele a tollat vagy írót, s kis papirszeletkéken kicsikarhatták tőle a sokszor kért, sokszor megígért s mégis mindig késlekedő művet.

De hosszú hallgatását ez csak részben és tán kisebb részben magyarázza; s a tulajdonképi és lényeges magyarázatot életviszonyai és hivatali tulterheltsége adja meg.

Kriza 1835-ben végezvén az iskolát, a kitünő műveltsége s gazdag tanulmányai mellett szép szónoki tehetséggel is bíró ifjut a kolozsvári unitár eklézsia lelkészévé választotta, de hittudományi képzettségének befejezése végett először két évre külföldi egyetemekre küldötte. Az akkori osztrák kormánynak a szabadságeszmék Németországon is terjengő miazmáitól való reszketése miatt nem levén szabad magyar- s erdélyországi tanulóknak máshová, mint Berlinbe menni, a szentszövetség egyik tagjának székvárosában levő egyetemre, Kriza is, Béctől egész Berlinig szabatosan előírt uton ide kényszerült menni, hol két évig maradt, főleg böleszeti és hittani tanulmányait folytatva, ezek mellett a nyelvészettel is előszeretettel foglalkozva. 1837. nyarán visszatért ugyan, de egy egész évig tartott sinlődése miatt, mely már külföldön léte alatt vette volt kezdetét, máj- és lépkórságban, egyelőre nem is foglalhatta el papi hivatalát s csak a borszéki fürdőn töltött nyári két hónap üdítő hatása után kezdhette meg hivataloskodását.

Ettől kezdve egész haláláig befogva maradt a járomban: a hivataloskodás s a mellett a megélhetés gondjának kettős jármában. 23 évi papsága alatt, melyet tényleg 1838-ban

kezdettt meg s melyre 1840-ben a bölömi zsinaton szenteltetett föl és a melyet 1861-ig, püspökké választatásáig viselt, egyszersmind rendes tanári széket is töltött be a kolozsvári unitár kollegium theologiai szakában; sőt e terjedelmes tantárgy némely részeinek előadását még püspök korában is megtartotta. Papi s tanári hivatalos teendőivel való tulhalmozottsága mind jobban és jobban leszoritotta őt az irodalmi munkásság teréről, s a mit e részben tehetett, annak tulnyomó része is hivatalával állott összefüggésben, zsinati s más alkalmi beszédekre és imákra, vagy vallástani tankönyvekre szoritkozván. Azonban nem hatástalanul működött a napi sajtó terén. A Méhes Nemzeti Társalkodójának egy évig segédszerkesztője s folyvást munkatársa, a mellett az erdélyi szabadelvű politikai sajtónak, az Erdélyi Híradótól kezdve a Kolozsvári Közlönyig rendes belmunkatársa, s a Brassai Vasárnapi Ujságában, ez első igazi néplapban, a külföldi rovat rendes vezetője volt. s rovata, a közbe szótt zamatos észrevételek, közmondások és népdal-töredékek által általános figyelem és közkedveltség tárgya volt. Még fenmaradó idejét, a kenyérkereset szükségétől hajtva, magánórák adásával kelle elfoglalnia. Mint a madár, kicsiny fészke pelyheit s fiait eledelét sokfelől, mindenünnen, parányonként hordogatja össze: úgy kellett a szegény unitárius pap- és tanárnak is.

1842-ben ugyanis egybekelvén Füzi Borbálával, néhai unitárius tanár és főjegyző Füzi János leányával, lassanként családja is szaporodott. Két fiut s egy leányt adott neki a gondviselés. Nem épen nagy család, de mégis nagyobb, mint annyiféle munka mellett jövedelmei voltak. Főhivatalának, a kolozsvári papságnak a jövedelme, alig hinné az ember, kezdetben oly csekély volt, hogy a rendes fizetés alig ment harmadfél száz forintra pengőben. Később ennek mintegy kétszeresére emeltetett. Tanárságáért az unitárius statustól féltanári fizetést, előbb 300, később 400 forintot húzott. A mellékjövedelmek, hírlapirásból és magántanítá ól még kevesebbre mentek. Csoda-e, ha ily jövedelmek mellett gyakran szükségét is kelle látnia s magát adóssággal terhelnie. »Denique mi is élünk (írja egy hivataltársának) — sok bajjal kinlódással; nekem is az a bajom a mi önnek: adóssággal

való küzdelem s mégis újak rakása. Nem képzeli mily sok megyen el városon, a nélkül hogy nyoma volna, pedig nem vagyunk bököltök. Egy fiam, igaz, Beszterczen tanul az idén és arra minden hónapban 25 forintot kell költenem, de aztán gyűl is ám a ki tudja mikor megfizetendő adósságom.« *) Sorsán püspökké léte sem segített. »Az átköltözés alkalmával« — írja — »jövedelmemet túlhaladó nagy szállásra kelletvén átmennem — egy egész évi püspöki fizetésemet, a mi nem igen sok, (egy másik levele szerint, Buzogányhoz, 1868. decz. 29-kén, -- még 300 frttal kevesebb mint előbbi paptanári jövedelme volt!) előlegeztem a házam felbutorozására s tisztességes kiállítására, természetesen kölcsön kért pénzzel, a mi még régebbi adósságaimhoz járulván, mázsa teherként nyomja lelkemet.« **) S ismét: »Oh bizony, sokat aggódom az ön nyomasztó állapotán, mind a mellett hogy magam is örök nélkülözések közt élek; a hónap közepén már sokszor nincs egy fillérem is, és nyom e mellett adósság is egy csomó — s nincs időm és módóm iróskodással is szerezni valamit. A türöm-olajból minél nagyobb adagot kérve istentől, maradok —« ***) E szelid békételenkedések mellett — melyekről meg kell jegyeznünk, hogy ezeket is inkább panaszkodó barátja vigasztalására mint saját panaszkodási ösztöneből írja — mindig megtartotta lelke nyugalmit s nyájas derűtségét. Sőt barátja számára is tud, igazi bölcshez s paphoz illő vigaszt találni. »Azzal a sok bajjal, vesződéssel, a miről önnek panaszkodását olvasom, én is meg vagyok áldva eléggé; de már bele vagyok szokva, viszem míg lerogyok. Epiktétnek két jelszavát zsebembe dugtam: Sustine et abstine (tűrj és nélkülözz!) Ennek hódolok egész átalkodottsággal. Ugyis csak néhány év van hátra az egész életből: miért rontanók még inkább az indulat ápolásával? — Mindenek fölött tartsa fel lelke derűtségét s ne engedje soha napján fogyatkozást, sötétedést szenvedni. Sapere aude!... Nekem nóm beteges, kisebbik fiam még kétes sorsban: felüdül-e valaha is; de mit

*) Kriza levele Péterfi Sándorhoz 1859. jan. 6.

**2) U. ahhoz 1862. május 17. — **3) U. ahhoz 1865 november 27-kén.

tégyek? Erősítenem kell magamat!« ¹⁾ Vigasztalásai nem is maradtak hatástalanul: »Mindig örömmel olvasom leveleiből« — írja ugyanazon barátjának — »ha csekély soraim olykor lelki erősödésére lehetnek. Másokat erősítve: rendszeren magam is erősödöm.« ²⁾

S ez ember, a ki az élet anyagi gondjaival maga is folytonosan s oly nehezen küzd, nem csak hogy le nem veretik általok, de mindig kész barátjait erősíteni, minden dolgaikban segíteni, érettek fáradozni s ügyes-bajaikban tőle telhetőleg segítségökre lenni. Szegény papok és tanítók fiainak, kik az iskolában keze alatt tanulnak, valódi atyjok, ki nem várja hogy bizodalommal hozzá menjenek, maga keresi fel őket bizodalomával, segélyével. Különösen szép vonása lelkének az ifjuság iránti meleg érdeklődés. A kiben tehetséget, szorgalmat, jóra valótságot lát, ahhoz nem egy pap és előljáró kegyességével, hanem egy igazi barát és apa szeretetével fordul. Megindító, a mint egyik-másik apának, a kollegiumban tanuló fiáról ír. Látszik, hogy nem csak a tanár figyelmével kíséri az ifjak fejlődését, hanem oly szeretettel, melyre csak egy apát vélünk képesnek saját vérszerinti gyermekei iránt. A tévedő s hibába vagy épen bünbe esett fiuk iránt, még botlásuk fölötti fájdalomát is felülmulja az a mindent elfedező szeretet, melyet Jézus, a tékozló fiu apjáról való példázatban oly felségesen örökített meg.

Hasonló nemes világitásbau tünteti föl Kriza jellemét háztartásának egy sajáttságos vonása. Egy eseléden kívül, a ki a nehezebb házi munkát — »beleértve a vízfordást és a Szamoson való mosást és a házi állatokról való gondoskodást« — végzi: rendszeren nincs a háznál tulajdonképeni béres család, hanem szegény papok és tanítók leányai, kik a ház nemes lelkü asszonyának erkölcsi és gazdasszonyi vezetése alatt, mintha saját leányai volnának, a házi munkában, varrásban és gazdasszonykodásban gyakoroltatnak, és több hasznot vesznek magok mint a mennyi szolgálatot a háznak tesznek, s kiknek jövőjéről is gondoskodik a kegyes és jótékony

¹⁾ Ugyanahhoz 1855. septemb. 17-én.

²⁾ U. ahhoz 1864. decz. 20-án.

atya, mintha csak a magáéi volnának. Különösen két ily leánynak igazán megindító idylli rajzát találok a kezemnél levő levelekben. Egy leánykát, nevezzük csak Zsuzsikának, a ki otthon makacs, akaratos, haragos kedélyü és kényeskedő házukhoz vesznek Krizáék, s fejlődése — hogy ugy mondjam átváltozása fokozatos történetéről Kriza nyomról nyomra tudósítja a szülőket két éven át, míg a leány a háznál van. S mikor már eltávozott is, szeretettel gondol reá. »Örvendek, — írja — hogy Zsuzsikával meg vannak elégedve. Én meg vagyok győződve, hogy kolozsvári léte hasznára leend az ő lelki tökéletességének s nyomait hordozni fogja egész életében, mert annyi önérzettel bír, hogy átlássa a munkás, tiszta élet becsét s méltóságát. Adjja isten, hogy a világnak valamely véletlen próbája, kísértete ne vesztegesse s rontsa meg a szülők benne való örömét s a mi reménységünket.« Az ó-testamentomi patriarkhák családi életére emlékeztető idyll a leány férjhez meneteléről s boldogságáról adott hírrel, s az egykori gazdának reá adott püspöki áldásával végződik.

Talán még érdekesebb a másik leány története, a kit szintén csak keresztnevével, Anikónak nevezünk. Ez is mint egy szegény szolgatárs leánya, amolyan cselédféleül ajánltattott a Krizáék házához. A leány megérkezik »s az első pillanat mindjárt meggyőződött« — írja Kriza — »hogy mindketten csalódásban voltunk. Én nagyon kellemesen éreztem ezen csalódást, mert előre nem gondolhattam, hogy oly miveltségre tehessen szert egy vidéki papi vagy tanítói háznál egy leány; de ön is csalódott, a mennyiben nem tudta tájékozni magát az én nagyon is egyszerű házam szükségletére nézve. Mindazáltal ha cselédnek nem alkalmazhatók is az én kedves hugomat, örvendek mégis, hogy egyideig az én házamhoz került, hogy ily művelt, jó leányt ismerhettünk meg benne. Becsületére szolgál a szülőknék, főleg az édes anyának, hogy ily nevelést tudott adni neki. Mi örömet adunk neki hajlékot, valameddig kedve lesz nálunk maradni; sok hasznát vehetjük neki, különösen a varrásban, s reméljük, vele való bánásunkkal ő is meg lesz elégedve.« Nem sokára örömmel tudósítja barátját, hogy Anikót egy főrangu háznál, egy vallásos öreg grófnéhoz mint társalkodónót helyezte el; s pár év múlva.

hogy az öreg grófné halála után gyermekei, anyjok emléke iránti tiszteletből, jól gondoskodtak a leányról; — »az én jó humorom« — írja végre — »márczius 19-kén férjhez mene, — falvi pap N. N.-hez.« *) Egyszerű, de mily nemes vonások, a XIX. század második felében, egy papi ház életéből, egy apostoli lelkű ember nemes jelleméhez. S pedig a Kriza magán- és hivatali jelleme mind csupa ilyen vonásokból áll.

Magán- és hivatalos levelei, kivált püspök korából, mikor szélesebb hatáskört nyert, tele vannak adatokkal: mikép hordozta szegény hivaltársai terhét, mikép igyekezett segíteni minden bajban levőn, méltatlanul mellőzöttön, sőt nem zárta el szívet a kevésbbé érdemesek előtt sem. »Én — írja egyik levelében — az ilyen felfüggesztett, vagy vacantiába tett egyéneket is, ha különösen nyomorban élnek, nem tehetem, hogy tekintetbe ne vegyem. Ők is az Áron házának tagjai lettek s onnan kell megélniök.« **)

Nem kevésbbé volt buzgó, szigoruan hivatalos kötelességeinek teljesítésében. S e részben nem szorítkozott az egyházi kormányzat mindennapi teendőinek pontos elvégzésére, bár ezek is elég gondot adhattak, mint püspöknek, mint az egyházi fő- és képviselő-tanácsok elnökének, mint a papnővelde igazgatójának, mint az egyházmegyék és népiskolák főfelügyelőjének, kinek az egyes — s többnyire szegény — egyházközségek szellemi és anyagi érdekeiről gondoskodni s felvirágoztatásukat munkálni, első — s oh mily hiven, mily éjjel-nappali gonddal teljesített kötelessége vala. Ő azonban magasabb szempontból fogta föl hivatását: életet akart teremteni az egyház gépezetében, lelket lehelni a fásult testbe. Az unitarismus, mely a XVI. században végrehajtott reformatio után közvetlenül, mint egy előbbre tett lépés, a Socinus testvéreknek köszönte létét, s Erdélyben az állhatatlan hitcserélő János Zsigmond házi orvosának, Blandrátának és udvari papjának Dávid Ferencznek, gyors elterjedését és egy pillanatig hatalomra jutását: a XIX. században

---

*) A két leányra vonatkozó idézeteknél a neveket szándékosan hallgatom el.

**) Péterfi Sándorhoz 1863. június 8-án,

jogosultabbnak látszott mint valaha, a mint az elmékben a józan, de hitmeleg rationalismus vert gyökeret; mert az nem egyéb mint az észvallás (deismus) leghatározottabb térfoglalása a keresztyénségben. Az 1848. XX. t. cz. előtt Magyarországból kizárva, bár Erdélyben teljes egyenjoguságban, terjedéséről szó sem lehetett; s míg a 48-diki törvényeket elfojtó kényuralom uralkodott, annál kevesbbé. De az alkotmány visszaálltával eljöni látszott az idő, midőn a törvényesen elismert vallás terjeszkedhetett a Királyhágón innen is. Addigi elszigetelt helyzetében, az erdélyi hitfelek csekély számánál s szegénységénél fogva, alig adhatott életjelt magáról. Pedig Magyarországon sem hiányzott terjedésére az anyag, térfoglalására a mód. Kivált miután az alkotmányos élet felvirradtával a fővárosban néhány kitünőbb unitárius erő is telepedett le, nem volt messze a gondolat: itt is, kezdetben bár kicsiny mustármagját vetni el az egykor terebély fáva növekedhető unitár egyházközségnek. Memyire hatott Kriza ez irányban, számos levele tanúsítja *). De már előbb, egy még nagyobb eszme foglalkoztatta lelkét. Erdélyben az unitarismus csak lélekben s tehetségekben vala erős, számban és anyagi erőben csekély; pedig tul a tengereken hatalmas hitfelei valának. Angliában s Amerikában az unitarizmus egyre nagyobb hatalommá vált, mely a szöszékeken kivivott diadalait, a társadalomban, az erkölcsökben, a mivelődés és jótékonyság munkáiban még nagyobbakkal tetézte. Oly nevekre mint Parker és Channing a felvilágosultság és a keresztyénség egyaránt büszke lehet. Valódi hódítók az elmék és szívek birodalmában!

A külföldi s jelesen az angol és amerikai unitarizmus-sal szoros szellemi kapocsba hozni s ez által új oltó-anyaggal frissíteni föl a tőlök oly messzire elmaradott erdélyi unitarizmust, mely még folyvást a XVI. századi állapotban van s első lépéssel elfoglalt területét sem szellemileg, sem anyagilag nem bírta szélesbiteni, melyről oly találó humorral írja egyik levelében: »Úgy vagyunk, mint a Vörösmartyót deákja;

*) Levelei Buzogány Áronhoz 1868. decz. 29., 1869. márcz. 10 stb.

azzal vigasztaljuk mi is magunkat: mily dicső a világ! mily sokan laknak benne jól, pompásan! ha mi éhezünk is! legeltetjük szemeinket az angol és amerikai unitáriusok nagy-szerű haladásán*) — szellemi érintkezésbe lépni ezekkel s talán anyagi segélyt is nyerni tőlök egyházi és iskolai cé-lokra: — im ez volt a Kriza eszméje, ez éveken kereszt-ül következetesen fentartott s végre sikerrel koronázott törekvése.

Az unitár egyháznak mindig szokása volt egyes kivá-lóbb ifjakat, tanulmányaik befejezése végett külföldi egyete-mekre küldeni közköltségen; Kriza maga is így volt Berlin-ben a kolozsvári egyház költségén. Addig mindig csak német egyetemekre jártak ifjaik, mint a többi magyar- s erdélyor-szági protestánsokéi is. Kriza, még mielőtt püspökké lett, oda kezdett hatni, hogy angol egyetemekre küldjék ifjaikat. 1856-ban öt ifjut jelöltek ki, kik közül kettőt azon évben, hármat a következőben küldjön ki az egyházkerület. Kriza már az első kettőnél is indítványozta az angol egyetemre küldést; de ellenzékre talált, részint az ódiságban, mely azt szokta mondani: ha atyáink beérhették ezzel vagy azzal, miért ne érhetnök be mi is? részint a valódi szegénységben is, mely a sokkal költségesebb angol egyetemektől visszariadt. A második évben azonban sikerült keresztülvinni tervét. A kiküldött ifjak a londoni unitarius egyetemen — a Manchester New-College-en — érintkezésbe léptek az angol unitáriusok-kal, megismertették az erdélyi viszonyokat, s annyira meg-nyerték magoknak és ügyöknek angol hitfeleiket, hogy egyi-köknek, Buzogány Áronnak, azon ajánlatot tették: hogy még egy évig az egyetemen maradását anyagilag biztosítják. Neki azonban tanári állására haza kellett sietnie, s az aján-latot nem fogadhatta el maga számára, de fentartotta egy más, helyébe kiküldendő ifjuéra. Ez volt az első kapocs, mely az erdélyi unitáriusokat angol hitfeleikkel összefűzte. Az egy-évre megajánlott segély azután állandóvá vált s azóta min-den évben van magyar unitárius ifju angol segélypénzen. Az ekkép megszilárdult kapcsolat, melynek fentartásában a Kriza

---

) Buzogány Áronhoz 1869. jan. 2.

tevékeny és buzgó lelke folyvást munkás volt, még nagyobb mérvet öltött az erdélyi unitarizmus háromszázados ünneptől kezdve*), midőn a londoni Manchester-New-College igazgatója Tayler János Jakab személyesen is megjelent, s a »British and Foreign Unitarian Association« üdvözlő iratát átnyújtotta, valamint a nyugoti (angol) falvak unitár misiójának wakefieldi gyűléséből kelt üdvözlő iratot is. Az amerikai unitáriusok Bostonból küldöttek üdvözlő levelöket, miután szándéklott személyes képviseltetésök elmaradt.

Mindezen érintkezések létrehozásában Krizának volt a legnagyobb része. Nemcsak hogy az angol s amerikai hitronokkal való összeköttetésbe lépés eszméje tőle származott, de továbbra is az ő fáradhatatlansága, rokonszenves és tiszteletébresztő fellépései vívták ki, az általa sem remélt rendkívüli sikereket, melyek különösen tetemes anyagi segélyezésekben nyilvánultak, legujabban a hitbuzgó Fretwell János fáradhatatlan tevékenysége által is.

Másik, szellemileg legalább nem kevésbé gyümölcsöző kezdeménye volt a Keresztény Magvető című unitarius egyházi és tudományos folyóirat megalapítása, melyben, mint első előszavában maga mondja, »a mit eddig inkább csak a ránk bízott szűkebb körben élő szó s példaadás által tevének, a keresztyén eszmék s általában az erkölcsileg Szép, Jó, Igaz magvainak vetését és fejlesztését, az állandóbb írás által szélesebb körben is eszközölni s magán erőink egyesítése által egyik a más s egész egyházközönségünket építeni s erősíteni igyekeznénk.« **) A vállalat, az első terv szerint, a gyakorlati lelkészet körébe tartozó munkálatokat adni tűzte ki főczéljául s csak mellékesen, aránylag kisebb terjedelmű függelékben akart egyháztörténeti, életrajzi, irodalmi s kritikai közleményeket adni. Idővel azonban a mellékcél, terjedelemben és fontosságban mind nagyobb és nagyobb jelentőségre emelkedett s a nélkül hogy az előbbi főczél

---

*) Erdélyben az unitár vallás az 1568-dik évi tordai országgyűlésen ismertetett törvényesen el; s az egyház ennek 300 éves fordulóját az 1868-ban szintén Tordán tartott zsinatban ünnepelte.

**) Keresztény Magvető I. kötet (1861.) előbeszéde.

elnyomta, vagy a gyakorlati lelkészetet kiszorította volna, mégis azzal minden tekintetben egyenrangot kezdett elfoglalni. Valóban ha a Keresztény Magvetőnek, melynek tényleges szerkesztését Kriza idővel fiatalabb társainak adta át, de melyre szellemi vezérbefolyást gyakorolni, sőt azt saját dolgozataival is gazdagítani egész haláláig nem szűnt meg, immár 15 éves életét átpillantjuk, oly nagybecsű gyűjteménynek fogjuk azt vallani, mely egyháztörténeti s általában vallástudományi irodalmunkhoz nemcsak egyes becses adalékokat nyújtott, hanem e téren maradandó nyomokat is hagyott s teljesen valósította Kriza nemes célját és már első előszavában kifejezett ama reményét, »hogy — úgy mond — ily szellemi munkásságunk által tanusíthatjuk leginkább, mily nagybecsű s egyházi önérzetünkre mily emelőleg ható, angol hitrokonaink szíves kézszerítése s irántunk való munkás részvékenysége.« *)

A Keresztény Magvető nevezetes s maradandó becsű különvállalkozása volt — melyet mellette szintén Kriza indított meg — (Channing E. W.-nak, a nagyhirű amerikai unitárius hitszónok s erkölcsi írónak válogatott művei kiadása, külön kötetekben, melyek századunk ez egyik legnemesebb szellemének egyházi és társadalmi essayiből a legkitünőbbeket sorban vezették be az ilyesekben legszegényebb magyar irodalomba s azzal oly kincses bányát nyitottak, melyben az erkölcsi és társadalmi eszmék s a valódi humanistikus érzelmek leggazdagabb ere nyílt meg. A vállalat 1870-ben megjelent első kötetéhez, előszó gyanánt, Channing jellemzését s életrajzát szintén Kriza szolgáltatta.

Mennyire csüggött lelke egész hevével egyházán, mennyire szíven hordotta annak külső terjedését, nem a proselitácsiáló rajongó dühével, hanem az eszmék terjesztőjének s a meggyőződések ápolójának nemes buzgalmaival, mennyire munkálta annak anyagi és főleg szellemi felvirágozását: ha tények és eredmények nem örökítenék meg az unitár egyház és iskolák évkönyveiben, mutatnák csak levelezései is. Száznál több, részint szorosan magán, részint félhivatalos levele

---

*) Ugyanott.

fekszik előttem, de talán egy sincs azok közt, mely erre adatot ne szolgáltatna.

Majd az egyház külső terjedésének, új, a meggyőződés ereje által odahajtott tagok általi gyarapodásának örvendez*), majd az egyházközségeken kívül szétszórt egyes hivek megmentéséről gondoskodik**); majd szegény pap- és tanítótársai felsegélésében tevékenykedik³⁾; s az egyházkormányzatban, a tekintély és szeretet egyesítése által hat⁴⁾), majd az iskolaügyben az állami befolyás áramlatát a felekezeti érdekekkel igyekszik kibékíteni⁵⁾), majd igazán nemes lelkének amaz egyik legszebb vonását ragyogtatja, a tehetséges ifjak iránti atyai gondoskodást, az érdeklődést tehetségeik fejlődése iránt⁶⁾)—akár az egyházi, akár az irodalmi téren mutatkoztak azok. Ide vonatkozó levelei egyikéből nem tehetem hogy ki ne írjak néhány sort, jellemzéseül a költészettel már jóformán felhagyott Kriza gondolkodásának a költészetről. »Pár év alatt ugyhiszem nyilni fog tehetségeihez méltó állomás« — egy hittant végzett ifjuról szól — »s részemről mindent megteszek, hogy szép és ritka adományaihoz illő munkássági tért nyerhessen. Ohajtanám, hogy oly sokak példája szerint ne sylvescálna a vidéken, hanem erőről erőre emelkednék, mint olyan fő, a kiben igen sok eredetiség van s ritka termékeny erő. Erre nézve nagy segédforrásul szolgál költői ere s hangulata, a minő igen kevés hitszónoknál találtatik s e tekintetből örvendek főleg az ő költői tehetségének. A viláért sem szeretném pedig ha a költészet sentimentalis fáját ölelné oly hévvel, mely aztán nem engedné a komolyabb tudományokkal való foglalkozást; mert korunkban a szerelmi érzelgős költészet iránt nincs többé oly fogékonyság és előszere tetet, mint századunk első felében; a közönség a költészetben

---

*) Levelei Buzogány Áronhoz 1870. május 7-én, novemb. 15-én s ugyanahhoz 1872. január 20. — június 25. — **) Levele Kiss Mihály espereshez 1873. márcz. 20. — *) Levelei Péterfihez 1866. april 15, april 29, május 5, május 7. 1868 június 23. — Kiss Mihályhoz 1873. jun 13. 1874. febr. 17. — *) Kiss Mihályhoz 1872. decz. 3. — *) Buzogány Á-hoz 1869. aug. 14. Kiss Mihályhoz 1873. febr. 5; decz. 12. — 1874. febr. 9. jun. 9. — *) Péterfihez 1869. jun. 29. Buzogányhoz 1871. oct. 8.

is realitást keres — s nekem úgy tetszik, hogy ő inkább a sentimentalismus felé hajlik. De lenne bár tehetsége a költészet realisabb nemeiben : oly nehéz most a legjelesebbek közé felvergődni ! Már pedig csak ott maradni a kisebb költők érzelgő, siránkozó seregében s nem küzdhetni fel magát a színvonalra, hol a nemzet koszorúsai diszlenek : nem érdemli meg akkor a fáradságot a költősködés. Azonban, mint mondám, van annyi s oly fényes költői vénája, hogy ezzel hitszónoklatát ragyogóvá teheti, s a hallgatók képzeletével és szívével játszhatik, a mi a szónok hatásának legerősb biztosítója.« *)

S az ember, ki egyház, iskola, irodalom, közmívelődés, és egyesek iránt annyi ügy- és emberszeretetet őrzött nemes szívében, a ki barátaiért minden áldozatra kész volt, — miről számtalan levele s még több tette tanuskodik — hogy lehetett volna érzéketlen hazája és családja iránt? Jellemrajza nem volna teljes, ha belőle e két vonást kifejejtenők. Általában az erdélyiek, s különösen a székelyek szívében kettős hazafiság lakik : egyik az összes, másik a szűkebb haza, szülőföld, vidék, mondhatnám a falu iránt. Krizában nagy mértékben volt meg mind a kettő. A székely földet s még külön Toroczkót is, ősei bölcsőjét, szellemi bölcsőjét önmagának is, a nostalgia szenvedélyes hevével szerette, annak betegsége nélkül. Élete legnagyobb ténye, melyről még ezután kell tüzetesen szólnom, a székely népköltészeti gyűjtés, szintén e specialis hon- és fajszeretet kifolyása volt. De nagyobb hazája iránt is melegen, férfiasan érzett. Fiatalkorából, az 1834-diki országgyűlés komoly fordulatu végszakából, egy az akkori erdélyi állapotokat s hazafias hangulatot élénken visszatükröző levele is tanuskodik erről. **) A forradalom utáni időszak mély levertségében, minden hazafival együtt ő is osztozott, de a gondviselésben és az erkölcsi világrendben való bizodalnát nem hagyta megrendülni. »Egyébiránt itt is vegyes a világ, — írja egy barátjának **) — nagyobb rész a roszt ; csak az a hit éltet még, hogy a nagy rosztól isten alkalmasint nagy jót akar kifejtteni.« A haza sorsának jobbra

*) Péterfi Sándorhoz. **) Sebee Pálhoz, 1834. június 25. (Lásd a Vasárnapi Ujság 1876. évi 2. sz.) ***) Péterfi Sándorhoz 1850. nov. 1.

fordulta igazolta bizodalját s örömmel vehetett részt az igazság és jog diadalában.

Családi érzelmei melegségéről magánéletének egész folyama tanuskodik. Én csak néhány levélbeli nyilatkozatára szoritkozhatom, szenvedélyesen szeretni tudó lelkének. »Irák a Ferencz öcsém leverő halálát, — írja egy izben. — Levert vagyok most is s aggódva nézek a jövőbe egy más, még súlyosabb vész, a kedves nőm rég fenyegető betegsége miatt, mely egy hét óta már-már az idegláz széleig terjedett. Isten mentsen meg az örülés állapotáig jutástól!« *) S e nyilatkozat nem tulzás; mert Kriza, fenkölt lelkü, őt megérteni tudó s a mellett házias és őt az élet gondjaiban támogató, a háztartás gondjaitól egészen felmentő nejét, nem csak lelke védangyalának, hanem saját élete nélkülözhetetlen feltételének tartotta — s méltán. — »Közelebbi napjaink története — írja máskor — egy fekete gyászszal beborított házhoz hasonló, mely még sokáig fog rémesen s oly lelki mély fájdalmakat okozólag lebegni lelki szemeink előtt,« 1) — írja egy házához közel állott ifju szerencsétlen öngyilkossága alkalmából. — »Szomorú hetünk vala, — írja tisztelt napá halála után *2) — a melyet bármint igyekezett is édesíteni a távoból hazaérkezett kedveseink jelenléte, még sem bírta elvenni keservének nagy részét; mert hiszen ezen mi szívünk szerettei is távoznak tőlünk néhány napi, gyászszal borított találkozás után. Mind a jó öreg anyánk elhunytával, mind élő kedveseink eltávoztával csak az az édes remény kecsegteti szívünket, hogy még talán ez évben viszontlátandjuk ez utóbbiakat, s egykor egy boldogabb létkörben mind együtt leszünk egy csomóban.«

Két levele fekszik előttem azok közül, melyeket serdülő leányához, szive kedvenczéhez intézett; de nem olvashatom azokat megindulás nélkül. »Lelkem kicsi leányom! — írja az egyikben *3) — rendkívül nagy gyönyörűséggel olvastam volt

*) Ugyanabhoz 1855. május 27.

) Levele Buzogányhoz 1870. nov. 15.—) U. ahhoz 1869. márcz.

6. — *3) Levele Lenka leányához, a korondi fürdőből 1864 august 4.

a te szép és értelmes leveledet s csak most juta eszembe, hogy neked még arra nem is válaszoltam; de megengedsz te, tudom jól, édes apádnak, a ki most egész napestig sétával, fürdéssel, zenehallgatással és beszélgetéssel tölti idejét s azon van, hogy csak friss jó egészségben mehessen haza s mindig derült kedvvel lehessen aztán köztetek. De ugyan mondd meg csak nekem kedves Lenkácskám, igazán vársz-e te engemet? Hiszen akkor te jó és szófogadó kis leány voltál s meg vagy győződve, hogy tégedet előttem is meg fog dicsérni édes anyád s a jó nagyanyókád. Légy is mindig szelid, engedékeny, szolgálatra kész, légy a mi kedves csiripoló madárkánk, mint ez a fecskepár, mely éppen a szobám ajtaja fölibe rakta fészket, úgy hogy egy székre állva elérhetném a kezemmel — s már napfeljötté előtt oly szép, ártatlan hangon zengicsél s dicséri az ő jó teremtő istenét.«

Ime a kedély, mely családi leveleiben nyilatkozik. Barátaihoz sem máskép. »Éljenek — írja az egyiknek — rólam is olykor megemlékezve egy kis levélben, csevegve egyről és másról. Akkor én is megszagatom sok titkaimnak tömlőjét s eleibe tárom az én figyelő barátainnak.*)

Élete végéveiben egy váratlan s annál iszonyúbb csapás érte szívéét. Kisebb fia Kálmán, kir. törvényszéki jegyző s vizsgáló bíró, 26 éves korában, 1874. januárban vigyázatlanságból történt szerencsétlen esés következtében meghalt. A szerető apa reggel arra ébredt, hogy halva vitték elébe fiát, kitől este éppen s vidáman vált meg. E csapást soha sem tudta elnyögni többé. »A bánat —« írja egyik barátjának — annyira elfogta lelkemet, hogy a kötelességet szorosan teljesítve, nem sok gondba veszem a világi dolgokat. Kedves fiam képét egy perczig sem tudom elmémből kivetni, ott van bele tapadva lelkembe; fájdalomam nem szünik s annál gyötrőbb, mert a világtól őrzöm hogy ne vegye észre. Hiába! a stoicismus is gyöngye ily esetekben s talán csak az idő fog segíteni — a szív nem képes magától meggyógyulni az ész szavára.«**) — Régóta forgatom elmémben a levélírást — írja a

*) Péterfi Sándorhoz 1858 július 4.

**) Péterfi Sándorhoz 1874. febr. 4-kén.

másiknak egy hónappal később — hajh, de mennyire el van lankadva egykori rugékonysága lelkemnek, mennyire meg van fogyva régi jó kedélyem! Igen erőszakos volt a csapás, minden előkészítés nélkül hirtelen, véletlen ütött az öregedő életfába a villám s azt egész belsejéig, a gyökerekig megghagatta, megrongálta; s nem érzem magamban azt a gazdagságát az életerőnek, hogy a mély sebet valaha egészen vagy csak valamennyire is kiépülhessem, én, különben is már jóformán odvas fa. Ha a jobb kezen erős, mély sebzés történik, veszélyes vágás: hiába biztatják az embert hogy hiszen van még több tagja is a testnek, s azok érdekében is kötelessége élni s magát éltetni. De ha nem bír gyógyulni az az egy tag sebe: mit tehessen az ember! Mindenesetre hallgatunk a józan ész szavaira, a lelkiismeretre, emberi jobb természetünk magasabb követelményeire, — hanem biz' erre a csendes vérrrel való hallgatásra idő kell, hogy szert tehessen az ember. Részemről a munkába, az olvasásba merítem belé révedező, el-elandalodó lelkemet, valami erős érdeklődés vas kapcsaival igyekezvén hozzászegezni elmém figyelmét hol egy, hol más tárgyhoz, hogy mindinkább elmosódjék képzelődésem táblájáról az a búbanatunk örökös forrását fakasztó gyászos kép. Így tán lassanként hozzászoktatom magamat az egész lelket elmerítő s Léthe vizével itató foglalkozáshoz, s az a gyászos kép is, a sokszori megjelenés folytán megszokott látogatóvá válhatik.«*)

Még csak egy vonását nemes lelkének akarom megvilágítani: igénytelen szerénységét, külső- s belső megjelenésében. Püspökké választatása után, az utóbbi időben gyakori szokás szerint, a kir. tanácsosi czímmel ruháztatott fel. Bár tisztelettel fogadta a fejedelmi kegyet, egyszerűségében a czím legkevésbé sem csiklándozta. Az ember és a pap czímében büszkélkedett ő csak, a többi czafrang, külsőség volt neki, a mire az ember azon arányban szokott kevesebbet adni a mint belvilága gazdagabb. Mikép vélekedett ő a maga külső és belső emberéről, im egy nyilatkozata, midőn egy alkalom-

---

*) Levele sógorához Ferenczi Mártonhoz 1874 márcz. 11.

mal arczképet s életrajzi adatokat kértek tőle közlés végett. »Itt van — írja — egy évek előtt, mondják, legalább akkori alakomat híven talált arczkép, most meglehet valamivel hitványabb vagyok. Az életrajzi adatokon corrigálni, addálni nem tudtam többet; rettenetesen únom magammal foglalkozni. Az én »külső emberem« nem is érdemli a sok csinosgatást; »belső emberem« pedig fontosabb dolgokkal van elfoglalva, mint az én, Krisztust még oly kevésbé híven felöltözött szellemi részem; e parányi árnyék, melynek értéke, jól érzem, oly messze van a lelkeket örökké kinzott, fárasztott ideáltól! Életem örök elszóró, sokfelé forgácsoló foglalatosságának tulajdonítható, hogy működésem mindenütt csak kezdemény, csak gyöngé vázlat s legjobb esetben is töredék marad. *)

Talán kissé tovább is időztem Kriza jellem- és kedélyrajzának s élet- és hivatali viszonyainak aprólékosságaiival, mint egy akadémiái emlékbeszéd keretéhez illő — s megbo csátható lett volna. De e mezőre tévedésemben, mely annyi nemes virággal kínálkozott, kiindulásom volt: magyarázatát keresni a meglepő ténynek, hogy Kriza oly korán megállapodott a Parnassz oldalán s nem igyekezett magasabbra, a tetőig hatolni, midőn az első dombra a szárnyas ló egy szökkenésével oly dicsően s a közvélemény oly méltó tapsai közt ugratott vala föl. A keresett magyarázatot úgy hiszem megtaláltam. Hogy nem elhidegülés a költészet iránt, hogy nem a kedély elfásulása vagy a képzelet elhomályosulása volt az ok, hogy a kényszerűség neki fáj legjobban, azt ha nem mondaná is, elhihetnők. Mondja pedig, nem egyszer sohajtva fel, az előtte bezárult tündérország után. Egy izben, elszórt régi dolgozatai összeszedéséről levén szó — »ha az én lelkeim ily régen elpattogatott szikrái közt is találhatóának vagy egyet« — írja — »a mely még képes volna gyújtani! Sok bajba került, mig összetéritgettem néhányat, az én eltévedt szülöttem

---

*) Buzogány Á-hoz 1869. május 24.

közül; annyira el volt foglalva egész életpályám, papi, tanári s ujságírói foglalkozással, hogy egészen odahagytam volt ezt a tündérországot s most csak mint régi édes álom képeire emlékezem az azon búbajos világban töltött óráimra!»

De bár teremteni megszűnt, végbúcsút nem vett ő a költészet tündér világától; a forrás, melyből saját költészetét is merítette, nem szűnt meg gazdagon csörgedezni lábainál: a székely népköltészet. S itt vagyunk a ténynél, melyet már előbb is élete legnagyobb tényének neveztem: gyűjtői nevezetes munkásságánál.

1843-ban előfizetést hirdetett »Vadrózsa« czim alatt egy kisebb székelynépköltészeti gyűjteményre. Ő ifjukora éveiben, még mint tanuló, s később mint pap, több ízben beutazta az egész székelyföldet, gyűjtve mindenütt, első forrásból, a nép mulatságai és munkái közben, a legények és leányok ajkáról a népdalokat, úgy hogy a senki által nem sejtett gazdagságu kincs-aknából neki már akkor elegendő készlete volt arra, hogy meglephesse vele az irodalmi világot. De a népköltészet iránti érzék s általános érdeklődés még akkor nem volt felébredve. Petőfi csak abban az évben lépett föl s még kevés nyomot verhetett; Arany homályban lappangott még; Tompa nem írta meg Népregéit; Erdélyi János sem indította meg a népköltészeti gyűjtést, mely az addig csak kevesek által s itt-ott, népmesékre s egyes vidékek dalaira terjeszkedő gyűjtést országossá, s azzal a népköltészet iránti érdeklődést általánossá volt teendő. Aztán ki hitte volna akkor, hogy a székelyföld egymagában elég gazdag kalászatot nyújthasson e téren. Még később is, mikor az Erdélyi gyűjteményeiben az ország minden része s egyes vidékek sokkal dúsabban voltak képviselve s épen a székely föld birt legkevesebb eredetét s ott termettet mutatni föl, általános volt a vélemény a székelyföld dalszegénységéről. Kriza »Vadrózsa«-ja tehát pártolás hiánya miatt nem jelenhetett meg. Ő azonban, a jobb lelkeknek kedvenceikhez való szívós ragaszkodásával, sem a gyűjtéssel föl nem hagyott, sem a reményről nem mondott le: hogy a székely nép költészetét külön, önállóan mutathassa be egykor. S mivel a székelyföld legbuzgóbb gyűjtői ezt tudták, s saját gyűjteményeiket a Kri-

záéival egyesítették, ez magyarázza meg, hogy az Erdélyi gyűjteményeiben a dalgazdag székelyföld oly szegényesen jelenik meg. Ez elkülönzés azonban korántsem kicsinyes okból, hanem az ügy érdekében történt. A költészeti gyűjtemény a Kriza kezei közt egyúttal nyelvkincsek tárává volt válándó. Ez érdeken folytatott s kiterjedt levelezése, melyből sok fekszik előttem, valamint köztudomásra levő egész eljárása, melylyel részint maga gyűjtött, részint gyűjtetett: öntudatára mutat föltett céljának s az annak elérésére választott eszközöknek. Mindent szorosán a székely, sőt ott is az egyes vidéki nyelvjárás szerint írt fel, mind a sajtóságot szók, képzések, és szólamok, — mind a hangtani eltérések pontos megtartásával. Ez némileg új abc. alkotását tette szükségessé; mindenek fölött pedig nyelvészeti nagy tanulmányt a székely nyelvjárások eredetének s nyelvtudományi jelentőségének földerítésére.

Kriza e föladatnak ép oly tökéletesen megfelelt, mint magának a gyűjtésnek. Húsz év alatt alig múlt el tőle egy nap, sine linea. Kiterjedt levelezése mutatja, mikép sürgette s irányozta folyvást gyűjtő társait, kik közül Gálfi Sándort és Kiss Mihályt különösen is meg kell neveznem, mint valódi szárnysegédeit, kik a vezér dicsőségében méltán osztoznak; — mikép küldözte ki fiatal apostolait, a szünidőre hazamenő diákokat; mint adott részletes utasításokat, sokszor névszerint is megnevezve mit, hol keressenek; figyelmet irányozva a népmesékre, a történeti mondák netalán még fenlevő utolsó nyomaira, Attiláról, Rékáról, a hún és Csaba-mondakörről; szívére kötve mindenkinek, hogy a legkisebb jelenséget is ragadja meg, »hátha ott is lehet, még legalább romjaiban valamely ballada-forma ének, vagy mesés történet versben vagy prózában, vagy valamely még ismeretlen népmese vagy tündérrege, vagy valamely hagyományszerű monda a nép öntudatában megakadva, s titkon ápolva?» és figyelemtetve, hogy a leíró azt »egyszerűen, a mint veszi, ha lehet szóról szóra az elmesélő után, a legnépiesebb modorban, irodalmi szók és kifejezések bele vegyítése nélkül írja le.«*)

*) Péterfi Sándorhoz 1862. october 19.

Gondja aprólékosságokra is kiterjed. »Az afféle mondákat is — írja — csak jegyezze fel nagy szorgalommal, a miknek a legkisebb történelmi vagy geographiai vonatkozása is van; mind az olyast, a mi kivált a székelyek vagy magyarok pogány korára emlékeztetne, vagy vetne valamely világosító sugárkát. Például csak egy káromkodás is, mely elég ősi bűne a magyarnak, vethet egy kis fényt az ősi vallásra. Ha csakugyan igaz, hogy a székelyeknél divatban van ez a káromkodás: szidom a nap istenét? Ugyan hallott-e efféle s hol? hogy a napját szidják valakinek, azt tudom; a napja istenét is lehet; de ily alakban: a nap-istenét csak most hallám egy udvarhelyszéki paptól.«*) E levél két évvel kelt a Vadrózsák első kötetének megjelenése után s bizonyítja, a mit a nélkül is tudunk, hogy Kriza az első gyűjtemény megjelenésével feladatát nem tekintette befejezettnek s a gyűjtést hasonló elvek szerint azután is folytatta.

A Vadrózsák első kötete 1863-ban,—épen 20 év múlva az első szándék után — jelent meg, s a székely dalok, de kivált a hasonlíthatatlan becsű balladák egész seregével lepte meg a világot. Oly balladákkal mint Molnár Anna Kőmives Kelemenné, Kádár Kata (két változatban), Batori Boldizsár, Barsai, s a páratlan szépségű legenda Szép Julia. Ily művek napfényre hozatala a homályból, hol talán századok óta rejtettek, felér az eredeti teremtés kérdéses becsű dicsőségével.

De nem kevésbbé becses ajándékkal lepte meg a nyelvészet barátait is, terjedelmes és beható értekezésével a székely nyelvi sajátságokról, melyet adalékkal bocsátott a kötet után, szótárral is kísérve. »Mint hajdan az égő csipkebokorból a választott nép istenének szózata, írja előbeszédében, hangozzék e szerény vadrózbokorból is a magyar hongénusz szava, bizonyosságot teendő arról: hogy a székelyföld is, az élő magyar nyelv egyik klasszikus földrésze; hogy a székelynek is, mint rokon hűntörzsnek, hivatása, valamint testi úgy szellemi teljes erőszályaival, szívére minden eredeti sajátosságával gazdagítani az egy magyar nagy élőfát, hogy minden

---

*) Ugyanahhoz 1865. július 1.

virága annál viritőbb nemzeti színü, s minden gyümölcse, mert saját fáján érik, annál zamatosabb ízü lehessen; hogy a székely nép szó- és dal-kincsének is, a mennyiben belértéke van, be kell folyni a magyar irodalom és közmívelődés világába. A saját székein még mindig ősi ép erőben ülő, s idegen elemek rontó befolyásától saját nyelvét is megőrizni tudó székelység, mint mindig készen állt szívverét is feláldozni a magyar közérdekeknek: ajánlja fel sok tekintetben eredeti, még romlatlan élő beszédét is a magyar irodalom közös szent oltárára, hogy legyen az összes magyar népbeszéd, mint egy vadrózsa-tőke, a melybe oltani szokták a nemes rózsza ágat, hogy annál nemesebbé s erőteljesebbé tegyék; és legyen mint amaz oltáron levő eleven szén, melylyel a szeráf illeté a próféta száját, hogy elvennie annak hamisságait s eltisztítaná bűneit. Illesse az élő népbeszéd eleven szene is a nemzet prófétája — az írő — ajakát, hogy eltisztítsa annak hamisságait, a nyelvgéniusz ellen ejthető minden vétségeit.«*)

Szótára mintegy 1600 tájszót tartalmaz, részint önálló szókat, részint tájkiejtéseket; emezek mindenike érdekes hangtani és kiejtési tekintetből, amazok közül nem egy becses s méltó volna az irodalmi használatba vételre.

Nem kevésbé becsesek a népsajátsági s népnyelvi egyéb adalékok: a szólásmódok és közmondások gazdag gyűjteménye, a család- és keresztnevek, a gúnynevek, az állatnevek, a mező-, erdő és határnevek stb.

Nyelvtani értekezésében, vagy mint maga nevezi: »Néhány szavában a székely nyelvjárásokról« a két fő nyelvjárást különbözteti meg, a nyugoti és a keleti székelységet s ezeket a magánhangzók, jelesen a kettős hangzók (diphtongusok) és a mássalhangzó-olvasztások éles megfigyelésével, az eredetre igyekszik visszavezetni, nyelvtörténeti nyomozásokban. Az Akadémia ez értekezést, melynek érdeme kellő méltatására magamat hivatottnak nem érzem, 1863-ban a legjobb, szorosán nyelvészeti értekezésre kitűzött Sámueldíjjal tüntette ki; csekély díj, melynek csak a benne fekvő elismerés ad becsét.

---

*) Előszó a Vadrózsa első kötetéhez 1862. decz. 27.

A Kisfaludy Társaság pedig, hogy helyrehozza régi mulasztását a költő Kriza iránt, előlegezte elismerését a gyűjtő iránt, midőn őt, a Vadrózsák megjelenése előtt, 1862-ben füzte tagjai sorába.

A Vadrózsák első kötete, mely a gróf Mikó Imre áldozat készsége mellett látott világot, nem merítette ki a székely népköltészet kincseit, nem a Kriza gyűjtői buzgóságát s annak eredményeit. Anyagi haszon s nyereség egyáltalában nem kecsegtette. »Reményt nyertem — írja egy levelében *) hogy az Akadémia segéltni fogja a Vadrózsák II. kötetének közrebocsátását a jövő évben, azért ez évet még mind a gyűjtésnek és a szerkesztésnek fogom szentelni, hogy minél választékosabb gyűjteményt adhassak. Czéлом nem a nyereség, csak hogy a nyomdai költségek fedezve lehessenek, számítva hogy talán 200 példány el fog kelni, mint az első kötetből, melyből majd semmi jövedelmem nem vala, jöllehet gróf Mikó ő exja segítette a nyomtatást. Hiába! a nagy közönség inkább regényt olvas és vásárol, inkább csak az irodalmi emberek veszik az ilyesmit, de a mostani pénzsűk világban azok közül is kevesen. Itt tehát becsületem forog fenn inkább mint anyagi hasznom, a mire egy csöppet sem számíthatok.«

Ez azonban legkevésbé sem hűtötte le buzgóságát. A mit ő saját becsületkérdésének nevezett, azzal, talán öntudatlanul, a székely becsület kérdését azonosította, s az elsőnél nem kisebb terjedelmű második kötetre is össze van hordva az anyag, melynek költői részéből szépirodalmi lapokban, és még sokkal becsesebb nyelvészeti részéből a Nyelvőrben számos mutatványt közölt izelítőül; s az Akadémia, egy múlt évi határozatával, annak kiadását is biztosította. Kriza az anyag rendezésében és nyelvtani feldolgozásában is előre haladt már annyira, hogy munkássága ez utolsó, érett gyümölcsének elveszésétől. bekövetkezett halála miatt alig tarthatunk. Fájdalom, hogy nem az ő kezeiből veheti már azt a haza!

---

*) Péterfi 8-hoz 1865. május 7.

A folyó évi márczius 19-én, gőzfürdőből kimenne, meghült s egyszerre ágyba esett. Rohamosan fejlődött tüdőlob—hatodnapra kioltotta életét. Midőn nagypéntek reggelén halála híre egyszerre elterjedt Kolosvártt, vallásbeli és társadalmi különbség nélkül — mert a Kriza iránti tiszteletben és rokonszenyben mindenki egyesült — a fájdalmas meglepetés jajkiáltása hallatszott az egész városban — s nagy mesze földekig, a tengeren túlra is elhatott az. Az egyházfő halála fölötti fájdalmukat, az egyházi tanácshoz intézett részvétiratban fejezték ki: a magyar vallás- és közoktatási minister, a testvér protestáns egyházkerületek többjei, az angol s külföldi unitár-egyesület és az északamerikai unitáriusok egyesülete.

Az irodalom férfia iránti tisztelet adóját leróni, az őt, mint költőt és író-t megillető koszorút sirjára letenni, az Akadémia és a Kisfaludy-Társaság kötelessége. Kriza nevét nem egyes nagy művek, kitünő alkotások teszik halhatatlanná irodalmunk történetében; bár azon a kevesen a mit írt, egy nemes lélek, a mily szeretetre méltó, ép oly határozott költői egyéniség, a mély és igaz érzés s a nagy példányokon finomult nemes izlés félreismerhetetlen bélyege van. Oly egészséges, igaz hang ritkán és kevesek ajkán zendült meg, mint az övé, kivált abban a korban, mikor Petőfi és Arany még nem léptek föl s a népköltészet forrásai nem nyitak meg, hogy regenerálják költészetünket. De eredeti műveket teremteni korán megszűnt s dalai, bár nagy részök a nép száján él, öszszegyűjtve sem jelentek meg, hogy maradandóbb hatást gyakorolhattak volna az irodalomra. A mi Kriza nevét s munkásságát a feledéstől megőrzi, az irodalmi működésének egész iránya: — költészetünket összhangba hozni a népköltéssel, oly korban már, midőn ez még nem volt általános irány; s a nép, jelesen az Erdély keleti bércei közé rejtett székely nép költészetét megismertetni az irodalommal, s e bércek közt nőtt, szingazdag és illatos vadvirágot átültetni az irodalom műkertjébe, a nélkül, hogy eredetisége varázsából legkevesebbet is veszítsen s himpora letörültessék. Költészete kezdettől fogva a népiesből táplálkozott s eredeti forrásához

mindvégig hű maradt, és ő élete javát a nép költészetének irodalmi közkinccsé tételére fordította.

Ez az ő jogzíme a mi tiszteletünkre és rokonszenvünkre — ez az ő jogzíme a halhatatlanságra.

VIII. Szám. A sémi magánhangzókról és megjelölésök módjairól. Gr. Kuun Géza lev. tagtól. 1872. 59 l.	Ára 20 kr.
IX. Szám. Magyar szófejtegetések. Szilády Áron l. tagtól. 1872. 16 l.	10 kr.
X. Szám. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. Szénássy Sándor l. tagtól. 1872. 114 l.	30 kr.
XI. Szám. A dektekről. Szilády Áron lev. tagtól. 1872. 23 l.	20 kr.
XII. Szám. Emlékezésed Árvay Gergely felett. Szvorényi József lev. tagtól. 1872. 13 l.	10 kr.

Harmadik kötet. 1872—1873.

I. Szám. Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázóiban. Brassai Sámuel r. tagtól. 1872. 109 l.	40 kr.
II. Szám. Apáczai Cséri János Barczai Ákos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében Szabó Károly r. tagtól. 1872. 18 l.	10 kr.
III. Szám. Emlékezésed Bitnitz Lajos felett. Szabó Imre t. tagtól. 1872. 18 l.	10 kr.
IV. Szám. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló Vadnai Károly l. tagtól. 1873. 64 l.	20 kr.
V. Szám. Emlékezésed Engel József felett. Finály Henrik l. tagtól. 1873. 16 l.	10 kr.
VI. Szám. A finn költészetéről, tekintettel a magyar ősköltészetre. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1873. 135 l.	40 kr.
VII. Szám. Emlékezésed Schleicher Ágost. külső l. tag felett. Riedl Szende l. tagtól. 1873. 16 l.	10 kr.
VIII. Szám. A nemzetiségi kérdés az araboknál. Dr. Goldziher Ignácztól 1873. 64 l.	30 kr.
IX. Szám. Emlékezésed Grimm Jakab felett. Riedl Szende l. tagtól 1873. 12. l.	10 kr.
X. Szám. Adalékok Krim történetéhez. Gr. Kuun Géza l. tagtól. 1873. 52 l.	20 kr.
XI. Szám. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. Riedl Szende l. tagtól 51 l.	20 kr.

Negyedik kötet. 1873—1875.

I. Szám. Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére, különös tekintettel a magyarra. Brassai Sámuel r. tagtól 1874. 151 l.	40 kr.
II. Szám. Bálinth Gábor jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet öt khálymik dapa hangjegye. 1874. 32 l.	20 kr.
III. Szám. A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudományak mive. ése hazánkban. Székfoglaló Bartal Antal l. tagtól 1874. 182. l.	40 kr.
IV. Szám. A határozott és határozatlan mondatról. Barna Ferdinánd l. tagtól 1874. 31 l.	20 kr.
V. Szám. Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. Dr. Goldziher Ignácztól. 1874. 42 l.	20 kr.

- VI. Szám. Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről. Hunfalvy Pál r. tagtól. — II. A németországi philologok és tanítványok 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. Budeňz József r. tagtól. 1875. 23 l. . . . . Ára 15 kr.
- VII. Szám. Az új szókról. Fogarasi János r. tagtól . . . . . 15 kr.
- VIII. Szám. Az új magyar orthologia. Toldy Ferencz r. tagtól. 1875. 23 l. . . . . 15 kr.
- IX. Szám. Az ik-es igékről. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 32 l. . . . . 15 kr.
- X. Szám. A nyelvújításról. Szarvas Gábor l. tagtól. 1875. 25 lap. . . . . 15 kr.

Ötödik kötet. 1875—1876.

- I. Szám. Nyelvészkező hajlamok a magyar népnél. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 40 l. . . . . 25 kr.
- II. Szám. A neo- és palaeologia ügyében. Brassai Samuel r. tagtól. 1875. 48 l. . . . . 30 kr.
- III. Szám. A hangsúlyról a magyar nyelvben. Barna Ferdinánd lev. tagtól. 1875. 48. l. . . . . 30 kr.
- IV. Szám. Brassai és anyelvújítás. Ballagi Mór r. tagtól. 1876. 22 l. . . . . 15 kr.

A

MAGYAR IGEIDŐK.

IRTA

SZARVAS GÁBOR.

Ára 1 frt.

A HELYES MAGYARSÁG ELVEI.

IRTA

PONORI TEWREWK EMIL.

TARTALMA:

I. A nyelv mivoltáról. II. Nyelvünk viszontagságáról. III. Idegen szavaink. IV. Nyelvérzék és népetymologia. V. Purismus. VI. Neologismus. VII. Mondattan. VIII. A fordításról. IX. A helyes magyarság elvei.

Ára 50 kr.

A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások birálata,

tekintettel

az újítás helyes módjára.

Irta

Imre Sándor,

a magy. tud. Akadémia l. tagja.

TARTALOM:

Bevezetés. — I. Hangtani újítások. — II. Szóragozás. — III. Szóképzés. — IV. Szófüzés. — V. Stíl.

Ára 1 frt.